

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Григора Олега Олександровича

«Політичний консенсус: детермінанти формування

та основи реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук

зі спеціальності 23.00.03 – політична культура та ідеологія

Дисертаційне дослідження О.Григора повністю відповідає критерію актуальності. Висхідною причиною цього є розпорошеність, фрагментарність сучасного світу, надмірний рівень конфліктної взаємодії різних суспільно-політичних акторів, який періодично загострюється до рівня воєнних конфліктів, а то й реальних війн і всередині держав, і на міжнародній арені. За таких умов консенсус і як владно-управлінська реальність, і як політичний ідеал набувають особливого значення, оскільки обґрунтовано розглядаються як засіб (механізм) досягнення компромісу, балансу інтересів, узгодженості дій суб'єктів політичного процесу, чий інтереси часто не співпадають, а іноді спрямовані одні проти одних. Тим більше, що пошук консенсусних параметрів співіснування та спільної діяльності влади й суспільства або окремих суспільних фрагментів мають підвищене значення в країнах, які демократизуються. До останніх належить Україна, що додатково актуалізує проблему вироблення політичного консенсусу між політичними силами, ставлення яких до української державності коливається від беззаперечної підтримки до стриманого схвалення, нейтральної оцінки й навіть критичного засудження. Проукраїнська інтеграція різних суспільних осередків має відбутися на основі загальнонаціонального політичного консенсусу, який не слід вважати статичним явищем. Швидше навпаки, консенсусна рівновага забезпечується високою динамікою політичного процесу, який невпинно генерує нові виклики й загрози, спрямовані проти демократичних трансформацій. Викладені аргументи переконують в актуальності дисертаційної роботи О.Григора і в теоретичному, і в практично-політичному сенсах.

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на результати, що мають вагому наукову новизну. Це, насамперед, авторське трактування значення демократії як першооснови консенсусу. Автор цілком справедливо розмежовує демократичні та антидемократичні режими у контексті їх консенсусного потенціалу. У першому випадку консенсус сприймається як універсальний засіб розв'язання політичних конфліктів та існує на всіх стадіях регулювання політичних відносин. У другому разі консенсус є або зовнішньо-показним, або ж йому приписується статус владної слабкості. В результаті подібних маніпуляцій він або значно мінімізується, або взагалі вилучається із тканини суспільно-політичних відносин.

Заслужують на увагу виокремлені автором найважливіші характеристики консенсусу, який залежно від способу його осмислення виступає як «підхід», «інструмент», «засіб», «спосіб», «технологія» реалізації демократичного способу життя, організації та підтримки суспільної впорядкованості, досягнення громадянської злагоди, цивілізованого вирішення конфліктів, стабілізації суспільно-політичних процесів з метою запобігання загрози послаблення держави, утвердження сталого розвитку суспільства.

Іншим важливим аспектом наукової новизни дисертаційного дослідження є обґрунтування автором тісного взаємозв'язку політичного консенсусу з рівнем політичної культури та специфікою політичної свідомості (індивідуальної, групової, масової). Політичний консенсус розглядається і як складник політичної культури, і як спосіб її демократизації на основі якісного оновлення персональної та групової політичної ідентифікації. На цій основі відбувається консенсусна комунікація влади, громадян, соціальних груп, що отримує загальний позитив у вигляді посилення стійкості політичної системи.

Вагома складова наукової новизни полягає в узагальненні української практики досягнення політичного консенсусу. Небезпідставно зазначається, що відсутність культури консенсусу в українському суспільстві зумовлена неподоланим посттоталітарним спадком держави і суспільства, слабкістю консенсусних традицій, надмірним егоїзмом політичних партій, помітним нарцисизмом еліт тощо. Консенсус як універсальний демократичний здобуток за своєю сутністю передбачає єднання суспільства довкола базових цінностей та принципів, укладення на цій основі певного суспільного договору, орієнтованого на досягнення чітко визначених стратегічних орієнтирів. До такого розуміння консенсусу українське суспільство готове лише фрагментарно. Позиція значної частини виборців поки що залишається занадто радикалізованою, патерналістською або невизначеною, що звужує простір суспільно-політичного розвитку Української держави і суспільства на консенсусній основі.

Детальне ознайомлення з текстом дисертації дає підстави стверджувати, що підхід здобувача до розкриття феномену політичного консенсусу відзначається фундаментальністю, системністю, ґрунтовністю його пізнавальної позиції.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, окреслено мету, завдання, визначено об'єкт, предмет, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, показано апробацію її результатів та структуру дослідження.

У першому розділі дисертаційної роботи «Теоретико-методологічні засади дослідження політичного консенсусу» концептуалізується сутність політичного консенсусу, будується його типологія, визначаються функції та рівні прояву, а також основні сфери реалізації (с. 39-41). Як вважає дисертант, консенсусом доцільно визначати стан масової, колективної й індивідуальної

свідомості, в якій превалює орієнтація індивідів на принципи і стратегію соціального партнерства, соціальний діалог, різноманітні практики суспільно-політичної комунікації та ін. З таким визначенням можна погодитись, враховуючи при цьому здатність індивідів до конструювання надперсональних конструкцій (груп, об'єднань, асоціацій), які також є активними учасниками консенсусної творчості.

Важливим моментом роботи є класифікація консенсусних взаємин за наступними підставами: кон'юнктурні – тимчасові – стійкі; матеріальні – формальні; персоніфіковані – громадянські; стратегічні – тактичні; довготривалі – короткотермінові; кон'юнктурні – принципові; ціннісні (базові); процесуальні; динамічні (оперативні); позитивні – негативні тощо. Запропоновані класифікаційні формати додатково засвідчують обізнаність дисертанта з предметом дослідження, його здатність розвивати й доповнювати наявні інформаційні ресурси, пов'язані з консенсусною проблематикою.

Функціональний підхід щодо сутності консенсусу актор також будує на плюралістичних засадах. Зокрема, ним виділено наступні функції консенсусу: підтримка суспільного порядку, унеможливлення застосування силового варіанту дій влади та суспільства при розв'язання конфліктних розбіжностей; розширення співробітництва для розв'язання конфліктів, яке налагоджується не через примус чи страх силового застосування, а базується на ідеї згоди та злагоди (с. 63).

Варто відзначити авторську увагу стосовно основних рівнів консенсусу, які дозволяють стверджувати про його загальносуспільне поширення. Такими рівнями визнаються базовий, процедурний, кон'юнктурний, а також партикулярний, що об'єктивуються у суспільно-політичних реаліях будь-якої країни, яка обрала цінності демократії у якості стратегічних орієнтирів розвитку (с. 69-70).

У другому розділі «Еволюція ідеї консенсусу в контексті розвитку світової цивілізації» аналізуються проблеми конструювання консенсусно-компромісних підходів до політичних відносин в Античному світі, проблеми узгодження релігійної та світської платформ суспільного буття в епоху Середньовіччя, ідеї політичної рівноваги суспільного розвитку в епоху Просвітництва та Ренесансу, плюралістичне розуміння природи та сутності політичного консенсусу у Новий та Новітній часи. Як видно, дисертантом охоплено політичний спадок основних історичних епох. При цьому цілком природним виглядає застосований на сторінках дослідження «обернено логарифмічний» спосіб осмислення феномену консенсусу: на фоні «пресування» фізичного часу у все коротші історичні епохи (від тисячолітніх до столітніх) для осмислення пропонується дедалі ширший спектр ідей про-консенсусного забарвлення (від дискретних до системних). Цим додатково підтверджується факт активного генерування консенсусних пропозицій, підходів, оцінок, переконань мислителями кількох останніх століть, особливо

XX-го. Саме цей історичний рубіж став визначальним у контексті перетворення консенсусу у загальнополітичну цінність, яка у різних конкретно-історичних інтерпретаціях визнається більшістю наявних держав.

Третій розділ «Глобалізація сучасного світу як детермінуючий чинник політичного консенсусу» присвячений дослідженню впливу глобалізаційних чинників на феномен консенсусу. Проявами глобалізації дисертант цілком обґрунтовано вважає крах блокової системи розмежування (локалізації) держав, що була властива попереднім епохам, мінімізацію тоталітарної практики в реальних державотворчих процесах, зростання цінностей миру та співробітництва, посилення авторитету та активізацію діяльності демократичних інститутів тощо. Зміна світових реалій об'єктивно стимулює формування консенсусу як базового принципу політичної взаємодії сторін на мега-, мезо- та мікрорівнях. Досягнення консенсусу у переважній більшості випадків розглядається політичними суб'єктами і як головна мета, і як технологія розв'язання гострих політичних ситуацій (с. 230). Це властиво не лише країнам «старої» демократії, а й державам, що виникли на очах сучасників (включно з Україною).

Дисертант деталізує ризики, які загрожують світовому цивілізаційному процесу. Так, називаються загрози екологічного характеру, вичерпання енергетичних ресурсів, відсутність розуміння між представниками різних народів і держав, значне соціальне розшарування всередині окремих країн за матеріальною ознакою тощо. До цього можна було б додати ризики воєнного, інформаційного, гуманітарного, технологічного та ін. характеру. Разом з тим, присутньої на сторінках дисертації інформації достатньо для формулювання дисертантом наступного висновку: ці та інші фактори «спонукають керівництва країн знаходити шляхи виходу з цієї ситуації. Одним із ефективних шляхів є ... налагодження процесів діалогічного співробітництва як між країнами так і всередині країн». Механізмом досягнення такої мети і є консенсус (с. 231).

У четвертому розділі «Практика застосування консенсусного підходу до вирішення гострих політичних проблем сучасного світу» доведено, що феномен демократії впродовж XX ст. набув особливо значної політичної ваги. Її почали розглядати як гарантію реалізації індивідуальної свободи громадян, яка за своєю природою містить значні консенсусні можливості та спроможна розв'язати конфліктні ситуації. Цей напрям продовжується і в XXI ст. Сучасні демократії, наслідуючи традиції своїх історичних попередниць, отримують нові сутнісні й процедурні риси. Дисертант підкреслює, що «ефективність демократії у порівнянні з іншими формами суспільного устрою полягає в тому, що її інститути здатні розв'язати проблеми, які виникають між громадянським суспільством і політичною владою, застосовуючи консенсусний підхід» (с. 254). Разом з тим, дисертант не наполягає на «автоматичній» присутності універсальних демократично-консенсусних форматів у реальному житті. Навпаки, вказується на «дефіцит демократії» в

умовах глобалізації. Фактично всі нові незалежні держави (постколоніальні, постсоціалістичні, пострадянські) на власному державотворчому досвіді підтверджують тезу про хвилеподібність демократичних трансформацій, чергування фаз демократичного прогресу та регресу. Серед іншого це означає й хвилеподібність формування культури консенсусу в країнах, чий демократичний досвід є надто незначним.

Так само важливою є апроксимація дисертантом консенсусного мислення на можливості розв'язання конфліктних ситуацій у сучасному світі (с. 255-276). Аналізуються конфлікти різної інтенсивності, що відбулися у Європі, Азії, на пострадянському просторі із залученням зовнішніх регуляторів (у більшості випадків США). Попри різні сценарії їх перебігу та практичні наслідки, у структурі кожного конфлікту вирізнялась консенсусний компонент, який у випадку його вдалого використання призводив до посилення демократії у конкретній країні. Проте були й протилежні результати: уникнення консенсусу в окремих державах стало живильним середовищем для ствердження недемократичних режимів.

Цікавою та оригінальною є запропонована автором теза щодо сприйняття дипломатії як практичної діяльності у міжнародній площині, основу якої утворюють культура консенсусної рефлексії складних проблем, практичні навички фахівців дипломатичної служби у культивуванні окремих консенсусних акцій з метою їх інтеграції у цільні консенсусні конструкції (с. 276-296). Разом з тим, не слід переоцінювати значення консенсусу в міжнародних взаєминах. В окремих дипломатичних ситуаціях більш дієвими були й залишаються анти-консенсусні заяви, вчинки, демарші, що відбивають національні цінності й інтереси держав. Це слід мати на увазі у випадку аналізу консенсусних поразок наддержавного значення.

П'ятий розділ «Політичний консенсус в Україні: ціннісні основи, сучасний стан та шляхи формування» присвячений проблемам визначення ролі політичного консенсусу в Україні, дослідженню значення української політико-владної еліти в системі її консенсусної взаємодії із суспільством. Дисертантом пропонується необхідність налагодження реального політичного діалогу між владою і громадянським суспільством. У дисертації звучить думка про історичну зумовленість факту присутності в українському суспільстві чинників консенсусної якості. У зв'язку з цим заслуговує на увагу низка компаративних дій автора, пов'язаних із зіставленням консенсусу з категоріями «згоди», «політичної толерантності», «політичних цінностей», «політичного діалогу» тощо (с. 303). При цьому справедливо зазначається, що культура демократичного консенсусу в сучасній Україні перебуває на початковому етапі становлення. Ця обставина не дозволяє сприймати її в якості остаточно сформованого чинника масштабних суспільно-політичних перетворень. Відповідно, органічною складовою дисертації виглядають висновки-рекомендації щодо підвищення культури політичного консенсусу в Україні (с. 320-322).

Важливою особливістю дисертації є те, що автор не локалізує феномен консенсусу в окремо взятому суспільному ареалі, а поширює його на наступні політико-координатні системи: влада – суспільство, еліта – суспільство, еліта – еліта, соціальна група – соціальна група, соціальна група – громадянин, громадянин – влада, громадянин – громадянин тощо. Це дозволяє прогнозувати успішність кінцевого результату в контексті формування культури консенсусу в українському суспільстві, яке на сучасному етапі є надто диференційованим і протиставленим, а відтак недостатньо консенсусним.

Завершується робота досить розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, є логічними, слугують віддзеркаленням основних результатів дослідження (с. 367-373).

Виходячи з наведених вище аргументів, слід констатувати наступне. Дисертація є цілісною і завершеною науковою кваліфікаційною працею. Її результати характеризуються теоретичною та практичною значущістю. Концептуальні положення роботи можуть стати основою для вдосконалення законотворчої діяльності органів публічної влади, а також в оновленні сучасних політико-культурних та ідеологічних основ державного будівництва. Результати дослідження можуть бути використані в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, державних установ, діяльність яких безпосередньо пов'язана з конструюванням та практичним втіленням договірних відносин між політичними суб'єктами. Запропоновані в дисертації теоретичні положення, аналітичні висновки та рекомендації придатні для розробки лекційних курсів із політології, соціології, конфліктології, державного управління й публічного адміністрування, політичної історії тощо.

Основні результати дисертаційної роботи висвітлено у належній кількості публікацій: монографії, 8 статтях у фахових виданнях України, 12 статтях у наукових виданнях, що включені у міжнародні наукометричні бази, 7 працях, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати.

Ознайомлення з текстом дисертації та автореферату дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом вони відповідають вимогам, які ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дослідження. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними. Структура дисертації є цілком збалансованою. Її змістовну логіку підпорядковано вирішенню вказаних гносеологічних цілей. Наприкінці кожного розділу та наприкінці основного тексту подано чіткі й стислі висновки, які відповідають його завданням та структурі.

Основні наукові результати, висновки і рекомендації дослідження є достовірними внаслідок оперування досконалим теоретико-методологічним інструментарієм та залучення значного масиву перевірених фактів, положень,

концептуальних підходів. Опрацьований автором значний обсяг використаних джерел інформації (572 позиції українською, англійською та російською мовами) надає обґрунтованості, достовірності та об'єктивності висновкам й узагальненням роботи.

Визнаючи системність, цілісність і ґрунтовність дослідження О.Григора, варто звернути увагу на певні дискусійні моменти:

1. На сторінках дослідження, як це заявлено у вступі, використовується аксіологічний метод (зокрема для осмислення норм, цінностей та ціннісних орієнтацій, які певною мірою визначають параметри владно-громадського діалогу в сучасній Україні). Разом з тим, значення даного методологічного прийому в сучасних умовах є набагато масштабнішим. Аксіологічний підхід до аналізу політики є чітко позначеним трендом її системного осмислення. Ключові політичні ідеї кінця XX – початку XXI ст. за авторством Д.Белла, С.Гантінгтона, Ф.Фукуями, М.Кастельса, Е.Тоффлера, що стосуються постіндустріального, інформаційного, інформаціонального, конфліктно-протиставленого та ін. різновидів суспільства, багато в чому базуються на аксіологічному сприйнятті глобальних та локальних трансформацій. Дисертація значною мірою поглиблює аксіологічну методологію рефлексії політики. На цьому потрібно було акцентувати увагу на сторінках дослідження.

2. У роботі «всіма сферами суспільних відносин», де має відбуватися консенсусна взаємодія задіяних сторін, названі політична, економічна, соціальна, культурна, інформаційна (всього 5 позицій). Цього переліку явно недостатньо, оскільки потреба у консенсусній взаємодії (співіснуванні) має загальносуспільне поширення. У тексті міститься необхідний матеріал для виділення духовної, комунікативної, нормативно-правової та інших сфер в окремі напрямки аналізу становлення консенсусу. До цього спонукає сама назва підрозділу 1.3. Дисертанту доцільно врахувати необхідність «сферного» розширення консенсусних процесів, включно з їх новітніми проявами.

3. В окремих гуманітарних розробках пропонуються методики оцінки рівня консенсусу у демократичній державі за кількома критеріями (виходячи з природи конфліктів у політичній системі та суспільстві; враховуючи політичні традиції, правові норми і механізми урегулювання конфліктів; опираючись на наявні консенсусні стратегії й тактики, запропоновані владою, тощо). Розробка такої методики не входила до завдань даного дисертаційного дослідження. Проте опрацьований на його сторінках матеріал своє логічне продовження цілком може отримати у вигляді конкретної методики оцінювання про- або антиконсенсусного розвитку суспільства.

4. Процеси становлення консенсусу в Україні були б окреслені більш рельєфно, якби на сторінках роботи (наприклад у додатках) були конкретно названі суспільні теми, з приводу яких: а) консенсусу досягнуто, б) консенсус формується, в) консенсусу важко досягти, г) консенсус неможливий, принаймні в сучасних умовах. Подібна класифікація дала б змогу визначити

специфіку владної діяльності у консенсусній площині, включно з практичними рекомендаціями.

5. У роботі позначено, проте не деталізовано безпековий і оборонний напрями діяльності політичної системи України та суспільства загалом. Це певним чином контрастує з умовами гібридної війни, розв'язаної РФ проти України. Воєнно-політичні питання в сучасній Україні набули загальносуспільного значення, стали елементом публічної політики. Їх використання варіюється у широких межах – від патріотичного самоусвідомлення нації до спекулятивних провокацій щодо примирення будь-якою ціною. На такій основі можливі як поглиблення консенсусу між різними політичними силами, так і його руйнування. Автору доречно використати воєнно-політичну складову консенсусу у майбутніх працях.

Разом з тим висловлені зауваження не ставлять під сумнів вагомість отриманих наукових результатів та загальне позитивне враження від даної дисертаційної роботи.

Аналіз дисертації та автореферату свідчить, що поставлена у дослідженні мета досягнута, основні завдання успішно вирішені. Отримані результати мають практичне значення і можуть бути використані в науковій та педагогічній діяльності. Дисертація є самостійною і завершеною працею, в якій отримані нові наукові результати, що у сукупності вирішують проблему суттєвого значення для політичної науки. Робота оформлена відповідно до державного стандарту. Дисертація та автореферат за авторством Григора О.О. «Політичний консенсус: детермінанти формування та основи реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку» виконані на належному науковому рівні, відповідають вимогам МОН України та пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), які висуваються до докторських дисертацій, а також відповідають паспорту обраної спеціальності. Виходячи з цього, Григор Олег Олександрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри політичних технологій

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

Імені Вадима Гетьмана»

доктор політичних наук, професор

« 6 » грудня 2019 р.

В.Ф. Смолянчук

